

ЛИЗИНГ ШАРТНОМАСИНИ ЎЗГАРТИРИШ ВА БЕКОР ҚИЛИШ АСОСЛАРИ

Исломов Бахриддин

Судьялар олий мактаби магистранти

Аннотация: Маълумки, лизинг шартномаси фуқаролик муомаласининг ҳуқуқий шакли ҳисобланади. Лизинг замонавий, юксак технологияларни кенг миқёсда жалб қилган ҳолда, иқтисодиёт ва бизнес ривожланишининг гаровидир. Р.Дўстмуродов таъкидлаганидек, лизинг – бу асосий воситалар, қурилмалар шунингдек узоқ вақт ишлатиладиган истеъмол молларининг узоқ муддатли ижараси бўлиб, пул шаклидаги эмас, балки моддий шаклдаги кредит беришда ифодаланади. Лизинг асосида мол-мулкдан фойдаланувчи ва лизинг компанияси ўртасидаги муносабатлар бўлиб, унга зарурий мол-мулк учун у мурожаат қилади ва у махсус равишда шу мақсад учун уни сотиб олади (бундай муносабатлар тарафлари турли мамлакатларда турлича номланади). Лизингда ушбу иштирокчилардан ташқари бошқа субъектлар ҳам иштирок этишлари мумкин (масалан, қарз берувчилар, кафиллар), аммо лизингда кўпроқ учта тараф иштирок этади. Мамлакатимизда лизинг фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишининг аҳамияти ва зарурати бугунги кунда асосий масалалардан бирига айланиб улгурган. Чунки лизинг жараёнларининг ривожланиш динамикаси йилдан йилга ошиб бормоқда ҳамда барқарор иқтисодий ривожланишининг бир қисмига айланмоқда. Ушбу мақола лизинг шартномасини ўзгартириш ва бекор қилиш асослари ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: лизинг шартномаси, лизинг берувчи, лизинг олувчи, сотувчи, ҳуқуқ ва мажбуриятлар, лизинг шартномасини ўзгартириш ва бекор қилиш асослари.

Маълумки, лизинг шартномаси фуқаролик муомаласининг ҳуқуқий шакли ҳисобланади. Лизинг замонавий, юксак технологияларни кенг миқёсда жалб қилган ҳолда, иқтисодиёт ва бизнес ривожланишининг гаровидир. Р.Дўстмуродов таъкидлаганидек, лизинг – бу асосий воситалар, қурилмалар шунингдек узоқ вақт ишлатиладиган истеъмол молларининг узоқ муддатли ижараси бўлиб, пул шаклидаги эмас, балки моддий шаклдаги кредит беришда ифодаланади¹.

¹Дўстмуродов Р. Фермер хўжалиklarини техника билан таъминлашда лизинг тизимининг аҳамияти // Бозор ислохатларини чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари ва қишлоқда инфратузилмаларни ривожлантири: илмий-амалий семинар маърузалар тўплами. - Тошкент. 2011. – 25 б.

Халқаро молия корпорацияси (ХМК) мутахассислари томонидан лизинг қуйидагича талқин қилинган: лизинг – бу мулккий муносабатлар мажмуи бўлиб, бунда бир тараф (лизинг берувчи) бошқа бир тараф (лизинг олувчи)нинг топишига биноан учинчи тараф (мол етказиб берувчи)дан лизинг шартномасига мувофиқ лизинг объекти бўлган мулкни ўз мулки қилиб сотиб олиб, уни тўлаш асосида лизинг шартномасида белгиланган шартлар билан вақтинчалик фойдаланиш ва эгалик қилиш учун лизинг олувчига беради².

Европа федерациясининг лизинг бўйича миллий ассоциацияси томонидан лизингга берилган таъриф ҳам эътиборга моликдир: лизинг – бу ижарачининг ишлаб чиқариш мақсадида завод, саноат товарлари, ускуналар ва кўчмас мулклардан фойдаланиш бўйича ижара шартномаси бўлиб, бунда мазкур товарлар ижара берувчи томонидан сотиб олиниб, у мулкка бўлган эгалик қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади³.

Лизинг асосида мол-мулкдан фойдаланувчи ва лизинг компанияси ўртасидаги муносабатлар бўлиб, унга зарурий мол-мулк учун у мурожаат қилади ва у махсус равишда шу мақсад учун уни сотиб олади (бундай муносабатлар тарафлари турли мамлакатларда турлича номланади). Лизингга ушбу иштирокчилардан ташқари бошқа субъектлар ҳам иштирок этишлари мумкин (масалан, қарз берувчилар, кафиллар), аммо лизингга кўпроқ учта тараф иштирок этади⁴.

Мажбуриятларнинг бекор бўлиши – бу ҳуқуқий муносабатлар жараёнида қонунда кўрсатилган асослар мавжуд бўлганда ёки шартномада назарда тутилган зарурий натижаларга эришилганда муайян мажбурият тури бўйича бир тарафнинг талаб қилиш ҳуқуқи ва унга мувофиқ бўлган иккинчи тарафнинг мажбурият бекор бўлиши билан боғлиқ ҳолатдан иборат яқунловчи босқичдир⁵.

“Лизинг тўғрисида”ги қонуннинг 10-моддасида лизинг шартномасини ўзгартириш ва бекор қилиш назарда тутилган бўлиб, лизинг шартномасини ўзгартириш ва бекор қилиш, агар қонун ҳужжатларида ва шартномада бошқа тартиб назарда тутилган бўлмаса, тарафлар келишувига биноан амалга оширилиши назарда тутилган холос. Лизинг шартномасининг бекор бўлиш асослари ва тартиби ҳақидаги нормалар тўла-тўқис мустаҳкамлаб қўйилмаган. Бироқ ушбу ҳолат лизинг шартномасини бекор бўлиши билан

² Лизинг инфо. Лизинг что это такое? Бизнес Вестник Востока, 23 мая 2002. №21 (539).

³ “Крокус Интернэшнл”. Лизинг и коммерческий кредит. – М.: 1990. – С. 7.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ, 2-жилд. – Тошкент: Vaktria press, 2013. – Б. 369-370.

⁵ Раҳмонкулов Ҳ.Р. Мажбурият ҳуқуқи. -Тошкент: ТДЮИ, 2005. - 206 б.

боғлиқ тартибга таъсир ўтказмайди. Лизинг шартномасининг бекор бўлишига нисбатан мажбуриятларнинг бекор бўлиши, шартномаларнинг бекор бўлиши ва мулк ижараси шартномасининг бекор бўлишига доир қоидаларни қўллаш мумкин бўлади⁶. Шартнома бекор қилинганида тарафларнинг мажбуриятлари бекор бўлади.

Лизинг шартномасини бекор қилиш қўйидаги ҳолатларда юзага келади. Биринчидан шартноманинг амал қилиш муддати тугаши билан лизинг шартномаси бекор бўлган ҳисобланади. Иккинчи ҳолатда лизинг берувчи лизинг шартномасини зудлик билан бекор қилиш ҳақида қўйидаги ҳолларда билдиришнома беришга ҳақли: ускунанинг олди-сотди шартномаси кучга кирмаган бўлса ёки ускуна лизинг берувчига етказиб берилгунга қадар унинг сабабларидан қатъи назар бекор қилинган бўлса; етказиб берувчи сабабларидан қатъи назар ускунани етказиб бериш имкониятига эга бўлмаса; Бу ҳолларда шартнома бекор қилинганда лизинг берувчи ва лизинг олувчи ушбу битимга мувофиқ ўзаро мажбуриятлардан озод қилинадилар.

Шунингдек лизинг олувчи ушбу шартнома билан назарда тутилган тўловларни амалга ошириш юзасидан мажбуриятларини икки мартадан ошиқ муддат давомидан бажармасдан келса, лизинг олувчи тўловни амалга ошириш талаби қўйилгандан кейин белгиланган муддат давомида барча қарзларни (жумладан тўловни кечиктирганлик учун пеняни) тўлиқ тўлаб бермаса; лизинг олувчи ушбу шартнома билан назарда тутилган бошқа мажбуриятларга амал қилиш бўйича талабларни қаноатлантирмаса, ускунадан ушбу шартнома шартларини бузган ҳолда фойдаланса лизинг шартномасини бекор қилиш учун асослар мавжуд бўлади⁷. Хусусан, лизинг олувчи ускунани қабул қилиш вақтида унинг нормал ишлашини истисно этадиган ва бартараф этиш имконияти бўлмаган камчиликларни аниқлаган тақдирда ушбу шартномани бекор қилиш ҳуқуқига эга.

“Лизинг тўғрисида”ги қонуннинг 11-моддаси тўртинчи қисмида лизинг шартномасини бекор қилиш асослари белгилаб қўйилган. Ушбу моддага кўра, лизинг олувчи лизинг шартномасини жиддий тарзда бузган тақдирда барча лизинг тўловларини муддатидан илгари тўлашни ёхуд етказилган зарарни ундириб ва (ёки) лизинг объектини қайтиб олган тарзда

⁶ Новик В.Л. Расторжение договоров по инициативе одной стороны во внесудебном порядке // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2012. – № 9 (28). – С. 64-69.

⁷ Рахимова Ю.А. Шартномаларни ўзгартириш ва бекор қилишнинг фуқаролик-ҳуқуқий жиҳатлари. Монография. –Тошкент: ТДЮИ, 2012. – 177 б.

шартномани бекор қилишни талаб этишга ҳақли. Ушбу ҳолатда лизинг шартномасини лизинг берувчи томонидан бекор қилиш асослари вужудга келади. Лизинг шартномаси юзасидан келиб чиқадиган низоларни тарафлар музокаралар олиб бориш йўли билан ҳал этадилар. Қонунга кўра лизинг шартномаси қандай шаклда тузилган бўлса, уни ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги келишув ҳам шундай шаклда тузилади, башарти қонун ҳужжатларидан, шартнома ёки иш муомаласи одатларидан бошқача тартиб келиб чиқмаса.

Лизинг шартномасини ўзгартириш ва бекор қилиш масаласига тўхталар эканмиз лизинг шартномасини бекор қилишда лизинг олувчини ҳуқуқларига эътибор қаратишимиз лозим. Мазкур ҳуқуқ “Лизинг тўғрисида”ги Қонунда белгилаб қўйилган бўлиб, лизинг объекти етказиб берилмаган, тўлиқ етказиб берилмаган, етказиб бериш муддати ўтказиб юборилган ёки сифати талаб даражасида бўлмаган лизинг объекти етказиб берилган тақдирда, агар шартномада бошқача қоида назарда тутилган бўлмаса, лизинг тўловлари тўлашни кечиктириш, етказиб бериладиган лизинг объектидан воз кечиш ва лизинг шартномасининг бекор қилинишини талаб этиш ҳуқуқига эга эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Лизинг шартномасини ўзгартириш ва бекор қилиш оқибатлари қуйидаги ҳуқуқий муносабатларни келтириб чиқаради. Шартнома ўзгартирилганида тарафларнинг мажбуриятлари ўзгартирилган ҳолда сақланиб қолади⁸. Шартнома бекор қилинганида тарафларнинг мажбуриятлари бекор бўлади. Шартнома ўзгартирилган ёки бекор қилинган тақдирда, агар келишувдан ёки шартномани ўзгартириш хусусиятидан бошқача тартиб англашилмаса, тарафлар шартномани ўзгартириш ёки бекор қилишга келишган пайтдан бошлаб, шартнома суд тартибида ўзгартирилган ёки бекор қилинганида эса – суднинг шартномани ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги қарори қонуний кучга кирган пайтдан бошлаб мажбуриятлар ўзгартирилган ёки бекор қилинган ҳисобланади. Агар қонунда ёки тарафларнинг келишувида бошқача тартиб белгилаб қўйилган бўлмаса, тарафлар шартнома ўзгартирилгунча ёки бекор қилингунча мажбурият бўйича ўзлари бажарган нарсаларни қайтариб беришни талаб қилишга ҳақли эмаслар. Агар шартномани ўзгартириш ёки бекор қилишга тарафлардан бирининг шартномани жиддий бузиши асос бўлган бўлса, иккинчи тараф

⁸ Григорян А.А. Расторжение договора лизинга // Лизинг. 2014. – № 12. – С. 46.

шартномани ўзгартириш ёки бекор қилиш туфайли етказилган зарарни тўлашни талаб қилишга ҳақли.

Бугунги кунда лизинг фаолиятида лизинг шартномалардан келиб чиқадиган мажбуриятларни бажариш билан боғлиқ муаммолар юзага келмоқда. Шунинг учун лизинг фаолиятини қонуний асосларини такомиллаштириш долзарб масала бўлмоқда. Зеро лизинг фаолиятига қонунда тўғри ва аниқ таъриф берилганлиги боис лизинг фаолияти тизимли ривожланмоқда. Мазкур соҳада қонунчилик базаси шакллантирилиб келинаётган бўлишига қарамасдан, лизинг муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг айрим масалалари мавжуд. Хусусан, ҳуқуқни қўллаш амалиётида шу нарса маълум бўляптики, лизинг тўғрисидаги қонуннинг баъзи нормалари шартнома субъектлари ҳуқуқларини бир томонлама ҳимоя қилишга қаратилганлиги лизинг муносабатларининг янада тараққий этишига тўсқинлик қилмоқда. Лизинг шартномаларини мукамал тузилишига тўсқинлик қилмоқда. Натижада лизинг шартномаси билан боғлиқ муносабатларда низо келиб чиқмоқда. “Лизинг тўғрисида” ги қонуннинг 11-моддасига аҳамият берадиган бўлсак ушбу моддада лизинг берувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонуний белгиланган. Мазкур қонунга кўра, лизинг берувчи қуйидаги ҳуқуқларга эгадир: лизинг олувчининг лизинг объектидан қандай шароитларда фойдаланаётганлигини ва уни белгиланган мақсадига мувофиқ ишлатаётганлигини лизинг шартномаси шартларига ҳамда қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ назорат қилиш; лизинг олувчининг розилиги билан лизинг объекти ва унинг сотувчисини танлаш; қонун ҳужжатларида ёки лизинг шартномасида назарда тутилган ҳолларда ва тартибда лизинг олувчидан лизинг объектини талаб қилиб олиш; лизинг олувчи лизинг шартномасини жиддий тарзда бузган тақдирда барча лизинг тўловларини муддатидан илгари тўлашни ёхуд етказилган зарарни ундириб ва (ёки) лизинг объектини қайтиб олган тарзда шартномани бекор қилишни талаб этиш. Агар лизинг объекти лизинг берувчининг айби билан етказиб берилмаган бўлса ёки лизинг шартномаси шартларига номувофиқ бўлса, лизинг берувчи лизинг олувчининг розилиги билан ўзи лозим даражада бажармаган лизинг шартномаси шартларини тузатиб бажаришга ёки лизинг олувчига бошқа лизинг объектини таклиф этишга ҳақли. Лизинг берувчи: лизинг шартномаси бўйича мол-мулкни олиши ва уни лизинг олувчига эгаллик қилиш ҳамда фойдаланиш учун бериши; лизинг олувчи учун мол-мулк олаётганда мол-мулк муайян шахсга лизингга беришга

мўлжалланганлигини сотувчига маълум қилиши; лизинг объектини, агар шартномада шундай шартлар назарда тутилган бўлса, сақлаб туриш, таъмирлаш ва унга техник хизмат кўрсатиш бўйича лизинг олувчи олдида ўз зиммасига олинган мажбуриятларни ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда бажариши шарт. Лизинг берувчи қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа ҳуқуқларга эга бўлиши ва ўзга мажбуриятларни бажариши мумкин. Мазкур моддани таҳлил этсак, лизинг фаолиятида лизинг берувчини ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгиланган. Бироқ бир масала борки, лизинг фаолиятида лизинг шартномаси муддатидан олдин бекор қилинган тақдирда лизинг берувчи иқтисодий зарар кўрмоқда. Чунки қонунда лизинг объектини нормал эскириш муддати белгиланган. Лизинг фаолиятида юз миллион нархга эга бўлган техника лизинг шартномасида етти йил муддатга тузилган бўлиб, олдиндан тўлов йигирма фоиз этиб белгилан бўлсада бироқ уч йилдан сўнг лизинг шартномаси бекор қилинган тақдирда лизинг объекти йиллик эскириш фоизига нисбатан аввалги белгиланган нархдан пасайиб кетаётгани аниқланади. Натижада лизинг берувчи иқтисодий зарар кўрмоқда. Чунки мазкур техникани қайта лизингга беришда объект суммаси тушиб кетмоқда. Шундай экан лизинг берувчи лизинг объектини амалда фойдаланишда бўлган даври учун қонунда кўрсатилган эскириш қийматини олдиндан тўланган аванс қийматига нисбатан ҳисоблаган ҳолда тўлашни лизинг олувчидан талаб қилиши лозим деб ҳисоблаймиз. Ушбу ҳолатга қонуний аниқлик киритиш мақсадида мазкур модданинг биринчи қисм бешинчи хатбошиси сифатида қуйидаги таклифни киритилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. **“Лизинг шартномаси олдиндан бекор қилинган ва лизинг объекти қайтарилган тақдирда, агарда лизинг объекти қийматининг бир қисми аванс сифатида тўланган бўлса, лизинг объектининг амалда фойдаланишда бўлган даври учун қонунда белгиланган эскириш қийматини лизинг объектини олдиндан тўланган қийматига нисбатан ҳисоблаган ҳолда тўлашни лизинг олувчидан талаб қилишга ҳақли”** Ушбу ҳолатда лизинг берувчининг ҳуқуқи сифатида киритилаётган таклифдан кўзланган мақсад, лизинг фаолиятидаги муносабат иштирокчиларини тенг ҳуқуқлилигини таъминлашдан иборат.

Иккинчи масала мазкур қонуннинг 12-моддаси иккинчи қисми тўртинчи хатбошиси қуйидагича баён этилган “лизинг шартномаси бекор қилинганда лизинг олувчи лизинг объектини лизинг берувчидан қандай ҳолатда олган бўлса, шундай ҳолатда, нормал эскириш ва тарафларнинг келишувида шартлашилган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда қайтариши

шарт, ушбу модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.” Мазкур қисмда қўлланилган **“нормал эскириш”** атамаси **“жисмонан эскириш (физик жиҳатдан емирилиши)”** деб белгиланишини таклиф этамиз. Чунки ушбу ҳолатда товарнинг бошланғич қийматини йўқотилиши ўз аксини топмаган. Жисмонан эскириш (физик жиҳатдан эскириш) дейилганда эса техникани аниқ ускунаси эскиргани ёки зарар кўрганини англатади. Шунингдек **“нормал эскириш”** термини Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 144-моддасида қўлланилган амортизация сўзи билан бир хил эмас. Бу ҳолат биринчидан қонундан фойдаланувчиларда тушунчаларни чалкаштириш каби ҳолатларни вужудга келтиради. Иккинчидан қонунда атамаларнинг бир хил эмаслигини кўрсатади.

Ҳулоса қилиб айтганда, қонунларни амалиётда қўллаш тажрибасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, қонунчиликдаги камчилик ва ечилиши керак бўлган масалаларни назарий тарафдан ечимини топиш ва амалиётга тўғри татбиқ этиш асосий мақсад ва вазифамиздир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Дўстмуродов Р. Фермер хўжалиklarини техника билан таъминлашда лизинг тизимининг аҳамияти // Бозор ислохатларини чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари ва қишлоқда инфратузилмаларни ривожлантири: илмий-амалий семинар маърузалар тўплами. - Тошкент. 2011. - 25 б.
2. “Крокус Интернэшнл”. Лизинг и коммерческий кредит. – М.: 1990. – С. 7.
3. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. 2-жилд. – Тошкент: Vaktria press, 2013. – Б. 369-370.
4. Раҳмонқулов Ҳ.Р. Мажбурият ҳуқуқи. -Тошкент: ТДҶОИ, 2005. - 206 б.
5. Новик В.Л. Расторжение договоров по инициативе одной стороны во внесудебном порядке // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2012. – № 9 (28). – С. 64-69.
6. Рахимова Ю.А. Шартномаларни ўзгартириш ва бекор қилишнинг фуқаролик-ҳуқуқий жиҳатлари. Монография. –Тошкент: ТДҶОИ, 2012. – 177 б.

7. Григорян А.А. Расторжение договора лизинга // Лизинг. 2014. – № 12. – С. 46.

8. Имомов, Н. (2018). The tasks of the Civil Code: Regulation of Social Relations or Determination Of Rights. *Юридик фанлар ахборотномаси*, (1), 43-49.

9. Имомов, Н. (2020). ЭСТОППЕЛЬ И ЕГО ВЫРАЖЕНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ. *Review of law sciences*, 2(Спецвыпуск), 43-48.

10. O'G'Li, A. A. M. (2022). KORPORATSIYA USTAV KAPITALI FUNKSIYALARI VA UNGA OID MILLIY QONUNCHILIK NORMALARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. *Academic research in educational sciences*, 3(8), 109-113.

11. Ibrohimov, A. A. M. O. G. (2023). IJARA MUNOSABATLARIDA IJARA HAQINI TO'LASH BILAN BOG'LIQ MASALALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 607-612.